

ORGANIZACIJA SANITETA NA KOZARI U NOB-u

Za svaki rat, za svako uspješno vođenje ratnih operacija, neophodno je potrebna dobra organizacija sanitetske službe. Dobro organizovana sanitetska služba, u cilju očuvanja žive sile, mnogo je značila i u moralnom pogledu. Samo saznanje da niko neće biti ostavljen na milost neprijatelja, da će se za svakog borca učiniti što je moguće u datim prilikama, doprinosilo je visokom borbenom moralu partizanskih boraca.

Partizanski način ratovanja koji je uspješno primijenjen u NOB-u, diktirao je i specifične uslove organizacije saniteta. Zbog teških uslova, koji su se ogledali u nedostatku stručnih kadrova, oskudici lijekova, opreme i objekata, stalnim pokretima jedinica, često se ova služba zasnivala na improvizacijama. Značaj koji je pridavan sanitetskoj službi od strane ustaničkog rukovodstva, može se sagledati iz Biltena Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (br. 1 od 10. avgusta 1941. godine). U ovom Biltenu, pored ostalih zadataka koji su upućeni narodnooslobodilačkim partizanskim odredima, u tački 14. se kaže: »štabovi i komandiri moraju se pobrinuti za potreban sanitetski materijal i osoblje radi ranjenih i bolesnih«. Ovako formulisani zahtjev od strane Glavnog štaba, obavezivao je štabove odreda da organizuju sanitetsku službu.

Iako u to vrijeme (avgust 1941) ustaničko područje Kozare nije imalo direktne veze sa rukovodstvom ustanka u Jugoslaviji, odnosno Glavnim štabom, ipak je samoinicijativno na Kozari primijenjen i sproveden u djelo zadatak organizovanja saniteta.

Na pojedinim sektorima područja Kozare, već prvih ustaničkih dana, prišlo se organizovanju osnovnog vida sanitetske službe. Tako je u avgustu 1941. godine ustanička grupa na Karanu (lokalitet Kozare) odredila Morica Levija, studenta medicine iz Prijedora, za sanitetskog referenta. Jedini sanitetski materijal sa kojim je Moric raspolagao, bila je platnena torbica sa apliciranim crvenim krstom, u kojoj se nalazilo nešto hipermangana, antiseptičkog praška i nekoliko traka platnenog zavoja.¹⁾

Istovremeno, na području Palančišta i Jelovca boravio je dr Mladen Stojanović, jedan od organizatora ustanka na Kozari, koji je, pored dužnosti komandanta, obavljao i ljekarske poslove. Koliko je poznato, u to vrijeme drugi ustanički odredi na Kozari nisu imali sanitetskog osoblja.

Stvaranjem jedinstvenog partizanskog odreda (II KNOP odreda) oktobra 1941. godine i dolaskom dr Alfreda Ržehaka iz Zagreba, udaren je temelj sanitetskoj službi na Kozari.

Prva manja bolnica na području Kozare oformljena je u selu Bistrici, u kući Vida Kukića, koja je ubrzo prenesena u selo Lamovitu, zaselak Vučkovci. Kapacitet ove bolnice bio je 15 kreveta a u njoj su radile bolničarke Jovanka Radić i Jelena Vinokić.²⁾

1) Prema usmenom saopštenju druga Zarka Zgonjanlna autoru ovog rada 1970. godine.

2) Jovanka Radić: »U partizanskim bolnicama na Kozari i Podgrmeču«, 5. knjiga edicije »Kozara«, str. 519.

Zbog nedostatka školovanih bolničarki, dr Ržehak je u selu Bistrici održao kurs prve pomoći za omladinke. Polaznice ovog kursa bile su kasnije raspoređene u novoformirane četne ambulante i bolnice.³⁾ Istovremeno, u novembru 1941. godine, u okupiranom Prijedoru, održan je kurs prve pomoći. Predavač na ovom kursu bila je drugarica Jela Perović, koja je ilegalno boravila u gradu, a polaznice kursa bile su omladinke — skojevke.⁴⁾ Na ovaj način, zahvaljujući sistematskom osposobljavanju bolničkog osoblja, omogućeno je da svaka četa II KNOP odreda pod kraj 1941. godine ima organizovanu sanitetsku službu. Obzirom da u to vrijeme u operativnim jedinicama II KNOP odreda nije bilo drugarica, četni sanitet su činili borci koji su u vojsci bivše Jugoslavije bili osposobljeni za ovu dužnost. Prema tome, u trupnom sanitetu ovog odreda radili su isključivo muškarci sve do proljeća 1942. godine, kada se u njegov sastav počinju uključivati i drugarice.

Značajnija uloga trupnog saniteta došla je do izražaja prilikom izvođenja krupnijih akcija kozarskih partizana. Tako je prilikom napada na neprijateljsko uporište u Podgradcima 23. oktobra 1941. godine, učestvovalo više četnih bolničara pod rukovodstvom Morica Levija u izvlačenju i spašavanju ranjenika. Znatan udio trupnog saniteta ispoljio se i u bitci na Mrakovici 5. 12. 1941. godine.⁵⁾ U novembru 1941. godine sve čete II KNOP odreda imale su tzv. bolničko odjeljenje, odnosno svaki vod imao je po jednog bolničara i dva nosioca ranjenika.⁶⁾

Početak decembra 1941. godine u selu Strigovi, u zgradi osnovne škole, organizovana je bolnica za područje Balja i Karana, tj. zapadnog dijela Kozare. Upravnik ove bolnice i istovremeno ljekar bio je Moric Levi, a bolničarke Ljubica Šinik i Emina Hrnić.⁷⁾

Jačanjem snaga II KNOP odreda, sve više se osjećala potreba za širom mrežom sanitetsko-zdravstvenih objekata na području Kozare. Januara 1942. godine, po naređenju *Štaba II* bataljona II KNOP odreda, drugarica Marija Kaus organizuje rad manje bolnice u selu Božićima, zaselak Radakovići. Pored Marije Kaus, u ovoj bolnici radile su još drugarice: Mira Kaus, Mileva Kusonjić, Dušanka i Nevenka Radonjić. Ova bolnica djelovala je do juna 1942. godine, kada je, zbog ugroženosti tokom ofanzive na Kozaru, bila evakuisana na Pogledevo, odnosno na Vitlovsku.⁸⁾ Mjesec dana kasnije, tj. februara 1942. godine, po naređenju istog štaba, drugarica Bora Batoz formira bolnicu u selu Vojškova, u kući Janka Međeda. Pored Bore Batoz, u ovoj bolnici je radila i Soja Mrkšić. Kao i prethodna, ova bolnica je takođe u toku ofanzive evakuisana na Pogledevo.⁹⁾

Istovremeno je došlo do formiranja još nekoliko bolnica na terenu Kozare, kao što su: Projsa, pri štabu II KNOP odreda, sa 20 ležaja, zatim bolnica III bataljona u selu Jablanici, a nešto kasnije i bolnica IV bataljona u zaseoku Rajkovići kod Kozarca, sa kapacitetom 30 kreveta.¹⁰⁾

Širenje mreže sanitetsko-zdravstvenih objekata na području djelovanja II KNOP odreda, vidi se iz Izvještaja ovog odreda o vojnim akcijama i političkom radu od 30. 1. do 9. 2. 1942. godine: »Krajem prošlog mjeseca i početkom februara otvorene su četne ambulante i to na terenu II bataljona dvije, na

3) Marija Kaus-Skundrić: »U okupiranom Prijedoru«, »Kozara«, knj. 2, str. 742.

4) Dr Danica Perović: »Razvoj sanitetske službe u centralnoj Bosni 1941–1944. godine«, edicija Žene BiH u NOB-u, str. 260.

Ivanka Gašić-Materić: »Ilegalni sanitetski kurs u Prijedoru«, Muzej Kozare Prijedor. Memoarska grada.

5) Dr Moric Levi: »Prve partizanske bolnice u Bos. krajini«, edicija Ustanak naroda Jugoslavije, knj. 1, str. 876.

6) Izvještaj Štaba Odreda od novembra 1941. godine Glavnom štabu NOP odreda BiH, edicija »Kozara«, knj. 2, str. 9 (fusnota).

7) Relja Lukić: »Partizanska pozadina«, edicija »Kozara«, knj. 2, str. 658.

8) Dr Mroic Levi: Prve partizanske bolnice u Bos. krajini. Edicija »Ustanak naroda Jugoslavije«, knj. 1, str. 876.

9) Marija Kaus-Škondrić: »Sa ranjenicima u Božićima i u Kozari«, edicija »Kozara«, knj. 3, str. 544.

Mileva Kusonjić-Vujić: »Sa ranjenicima u Kozari«, edicija »Kozara«, knj. 3, str. 551.

10) Bora Batoz-Mijić: »Sa ranjenicima u partizanskim bolnicama u Kozari ljeta i jeseni 1942. godine«, edicija »Kozara«, knj. 4, str. 154.

10) M. Pekljić, D. Čurguz: *Bitka na Kozari*, str. 86.

terenu III bataljona tri i na terenu I bataljona otvorena je bataljonska bolnica koja je, kao i ambulante, uređena po svim higijenskim propisima. Njega i ishrana drugova ranjenika je na zavidnoj visini.«¹¹

Nedostatak visoko stručnog medicinskog kadra (ljekara), uslovio je stvaranje centralne odredske bolnice, gdje bi malobrojan ljekarski kadar bio skoncentrisan a time omogućeno i njihovo efikasnije djelovanje. Aprila 1942. godine, na kosi Vitlovskoj, pri Štabu II bataljona, sagrađena je jedna veća drvena zgrada, u koju je smještena Centralna bolnica II KNOP odreda. Ovo je bila najveća i najopremljenija bolnica tokom rata na Kozari. Kapacitet ove bolnice iznosio je oko 60 kreveta, sa hirurškom salom i pomoćnim prostorijama. Tokom ofanzive juna-jula 1942. godine, evakuacijom manjih bataljonskih bolnica i četnih ambulanti, na Vitlovskoj je bilo skoncentrisano preko 200 teških ranjenika i oboljelih lica. Zbog nemogućnosti smještaja tolikog broja pacijenata, bilo se prisiljeno smještati ih u improvizovane natstrešnice.^{12'}

Već je konstatovano da je nedostatak stručnog medicinskog kadra u mnogome ometao razvoj ove službe na Kozari. Pored dr Alfreda Hržehaka, na Kozari su 1942. godine radili: dr Gertruda Štern, dr Ishan Zukanović, dr Radonić (otet od Nijemaca tokom ofanzive), te medicinari (studenti) Moric Levi i Marijan Kveder. Pored ranije spomenutih bolničarki, poslove ove prirode obavljalo je još petnaest(ak), među kojima su bile: Stevka Ristić, Nevenka Milanović, Mileva Obradović, Smilja Sinik, Sena Kovačević, Nada Grgić, Dragica Skorić, Nada O. Stojanović, Božica Babić, Milka Balagan i druge.

Dr Alfred Ržehak, kao sanitetski referent Odreda, kako je tada nazivan odredski ljekar, pored organizacije saniteta, vršio je i kontrolu rada bataljonskih bolnica i četnih ambulanti. Pri obilasku bolnica i ambulanti, davao je uputstva bolničkom osoblju o načinu liječenja ranjenih i oboljelih. Za razliku od dr Ržehaka koji je patronažno krstarilo Kozarom, dr Zukanović i dr Štern bili su na stalnom radu u Kozarcu, odnosno Vitlovskoj. Uz bolnicu na Vitlovskoj bila je smještena evakuisana apoteka iz Prijedora, u kojoj je radila Rifka Kabiljo, student farmacije iz Prijedora.

Štab II KNOP odreda je svojom naredbom od 25. juna 1942. godine o organizaciji sanitetske službe u bolnicama i ambulantama II KNOP odreda, поближе utvrdio organizaciju sanitetske službe, dužnosti i obaveze, kako medicinskog, tako i pomoćnog osoblja.^{13'}

Sve partizanske bolnice i ambulante na području Kozare su, pored liječenja ranjenih boraca, pružale i medicinsku pomoć oboljelom stanovništvu kozarskih sela.

Tokom poznate neprijateljske ofanzive na Kozaru juna — jula 1942. godine, sve bolnice i ambulante na Kozari bile su uništene. Veći broj ranjenika je doživio tragičnu sudbinu, kao i najveći dio sanitetskog osoblja.

Neposredno iza neprijateljske ofanzive, avgusta 1942. godine, ispod Maslin baira, iznad Prijedora, okupljena je grupa preživjelih ranjenika i smještena u jednu baraku u cilju njihovog liječenja. Ovim je započela obnova sanitetske službe, opet pod rukovodstvom iskusnog dr Alfreda.^{15'}

Oktobra 1942. godine, probijanjem 5. KNOU brigade za Podgrmeč, najveći dio medicinskog osoblja sa pokretnim ranjenicima otišao je sa Kozare u Grmeč. Teži nepokretni ranjenici ostali su na Kozari, smješteni u pripremljene zemunice, koje je, nažalost, neprijatelj djelomično otkrio i nad njima izvršio masakr.

Vraćanjem stanovništva kozarskog područja iz logora pod kraj 1942. i početkom 1943. godine, kao i povratkom kozarskih jedinica iz Grmeča, obnavljaju se političke organizacije, organi narodne vlasti i intenziviraju se borbe

ni Arhiv VII Bgd. k 1703, reg. br. 4—2.

12) Vojin Hadžištevfi: »Ranjen sedamnaest dana u obruču«, edicija »Kozara«, knj. 4, str. 297.

13) Arhiv VII Bgd. br. reg. 19/2-3 f. k 1703 f.

14) Bora Batoz-Mljić: »Sa ranjenicima ....«, op. clt. »Kozara«, 4.

ne akcije kozarskih partizana. Dolazak većeg broja ranjenika i promrzlih boraca iz IV neprijateljske ofanzive, uslovalo je stvaranje bolnica za liječenje i oporavak boraca. Tako je od januara 1943. godine, u kući Tadića, u selu Strigovi, radila manja bolnica sve do jeseni 1944. godine. U proljeće 1943. godine, u Bukovici (lokalitet južno od sela Jablanice i Sjeverovaca), formirana je veća centralna bolnica za kozarsko područje. U sastavu ove bolnice tri mjeseca je radila hirurška ekipa IV krajiške udarne divizije sa drugaricom dr Danicom Perović.¹⁶ Kapacitet ove bolnice bio je oko 40 kreveta, a bila je smještena u tri brvnare. Kao ljekar u ovoj bolnici radio je dr Ivo Šalek.¹⁶ Ova bolnica u svom sastavu je imala krojačku radionicu, radio-stanicu i mlin. Brigom narodnooslobodilačkih odbora bila je redovno snabdijevana sa hranom i drugim potrepštinama.

U ljeto 1943. godine, formiranjem Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Kozaru, Rasim Golubić iz Orahove, član ovog Odbora, imenovan je za povjerenika za zdravlje. Od tada počinju raditi zdravstvene sekcije pri NOO-u, čiji je zadatak bio stalna briga o zdravlju i higijenskim uslovima u naseljenim mjestima, odnosno selima (kopanje klozeta, krečenje kuća, dezinfekcija partizanskim buretom, formiranje lokalnih ambulanti, izvještavanje viših instanci NOO-a o kretanju zaraznih bolesti itd.).¹⁷ Prema tome krajem 1943. i početkom 1944. godine, na Kozari dolazi do reorganizacije sanitetske službe. Naime, pored vojnog saniteta kojeg imamo cijelo vrijeme rata, sada dolazi do formiranja civilne zdravstvene službe. Organizaciju civilne zdravstvene službe sprovodio je Okružni NOO za Kozaru, odnosno njemu podloženi niži organi narodne vlasti. Kao ispomoć na poslovima organizovanja civilnog saniteta, početkom februara 1944. godine Oblasni NOO za Bosansku krajinu upućuje na Kozaru dr Stevana Polcer, zvanog Pištu.¹⁸ U isto vrijeme je na Kozari boravio medicinar Nijaz Softić sa svojom drugaricom, takođe medicinskim radnikom, pa su oni zajednički patronažno radili na obilasku ambulanti narodnooslobodilačkih odbora.

Obzirom na ratne prilike i stradanje naroda Kozare, njegovog, kako fizičkog, tako i materijalnog uništenja, neminovne su posljedice bile razbuktavanje raznih zaraznih bolesti. Iz izvještaja zdravstvenih sekcija NOO-a¹⁹ vidi se da su najraširenije bolesti tada bile: tifus pjegavac, trbušni tifus, dizenterija, tuberkuloza i svrab. U takvoj situaciji Oblasni NOO za Bosansku krajinu upućuje dr Goroslavu Anđelinović 1944. godine na rad u Kozaru.²⁰

Mogućnosti liječenja bile su ograničene. Iako se povremeno dolazilo do lijekova poslije uspješno izvedenih akcija, ilegalnim kanalima iz okolnih okupiranih gradova, ipak se moralo pribjegavati i liječenju domaćim lijekovima. Tako se, umjesto čistog alkohola za čišćenje rana, koristila rakija prepečenića, za liječenje svrabi spravljana je Flemingsova tekućina (kuvanje sumpora i ulja), zatim razni melemi i tome slično.²¹ Neke od navedenih bolesti uspješno su liječene, dok, npr., kod tifusa, sem izolacije bolesnika, drugog liječenja gotovo nije ni bilo.

Pored naprijed pomenutih ljekara u 1944. godini, na Kozari su još izvjesno vrijeme radili dr Vuletić i dr Novogradski.

Oslobođenjem Prijedora 7. septembra 1944. godine, ljekarima na Kozari su se pridružili dr Benčina i dr Franjo Balvanović. Tada i vojna i civilna bol-

t

16) Dr Danica Perović: »Razvoj sanitetske službe . . .«, op. cit.

16) Dr Ivo Šalek: »Sanitetska služba XI KNOU brigade«, edicija »Kozara«, knj. 6, str. 361.

17) Radoja Batoz: »U Okružnom NOO za Kozaru 1943. i 1944.«, Muzej Kozare Prijedor. Memoarska grada.

18) Jovan Mlčoč Zec: »Formiranje saniteta Okružnog NOO-a za Kozaru, Muzej Kozare Prijedor. Memoarska grada.

19) Arhiv Bos. krajine Banja Luka. Fond NOO.

20) Radoja Batoz: »U okružnom . . .«, op. cit.

21) Dr Ivo Šalek: Sanitetska služba. . . . op. cit.

nica sa Kozare prelazi u Prijedor i Ljubiju, dok na terenu Kozare i dalje djeluju ambulante zdravstvenih sekcija narodnooslobodilačkih odbora.

Prema tome, može se zaključiti, da je kroz cijelo vrijeme trajanja narodnooslobodilačke borbe na ratnom području Kozare, iako u strahovito teškim uslovima, sa dosta uspjeha djelovala sanitetska služba.